

Denne artikkelen kan kopieres fritt og videreformidles til andre.

En forutsetning er at navn på utgiver (Strinda historielag), årbokas årstall og forfatter(e) oppgis.

Det må ikke foretas endringer i artiklene.

Det er ikke tillatt å skanne eller kopiere bilder i bøkene for bruk i andre sammenhenger.

Slaget om Stalingrad og ploghuset ved Kuset

Av Asbjørn G. Johansen

Krigshistorisk er det en himmelvid forskjell på det dramaet som utspant seg i den Sovjetiske byen ved nedre del av elven Volga - og den episoden som oppstod da ungdommer som bodde ved Jonsvatnet og de tilstøtende bygdelag en lørdagskveld i juni 1943 samlet seg ved ploghuset ved Kuset for å feire det tyske nederlaget ved Stalingrad.

Jungeltelegrafen hadde vært i hektisk virksomhet en god stund før "festen" og stedsvalget ble hemmeligholdt til siste dag - så langt dette var mulig. Forbudet mot enhver samling av nordmenn utover et visst antall, var strengt forbudt og ble slått hardt ned på av tyskerne.

Men det lille bortgjemte ploghuset ved Kuset mente vi var et noenlunde trygt sted å feire den store og gledelige begivenheten, som tyskernes nederlag ved Stalingrad var for oss unge jøssinger. Vi mere følte enn visste at dette nederlaget markerte vendepunktet i krigen på østfronten, og kanskje også på de andre frontavsnitt, hvor tyskerne hittil hadde vært på offensiven.

Den 6. tyske armé under ledelse av general Paulus, måtte motstrebende kapitulere for den sovjetiske overmakten den 2. februar 1943. Paulus hadde gjen-tatte ganger anmodet Hitler om å få bry-

te gjennom den jernringen russerne hadde slått rundt Stalingrad, mens de tyske styrkene ennå var i stand til dette. Hitler - som oppholdt seg i sin solide bunker "Wolfschanze" (ulvehiet) et eller annet sted i Øst-Preussen - nektet konsekvent å imøtekomme general Pauluses fortvilte bønn. Den gale korporal visste bedre enn sine generaler og feltmarskalker - alle med høyere militær utdannelse og lang krigserfaring - hva som skulle eller ikke skulle gjøres på de forskjellige frontavsnitt hvor de tyske arméene var involvert i krigshandlinger. Paulus fikk derfor den klare beskjed fra "der Führer" - "ingen tilbaketrekning og ingen kapitulasjon - kjemp til siste patron og siste mann"! Hitler var både ubøyelig og ufølsom i spørsmål som angikk tilbaketrekning eller overgivelse av tyske styrker. "Wehrmacht" sin ære var overordnet alt.

Slaget om Stalingrad var over. 100 000 mann fra 21 tyske og 2 rumenske divisjoner pluss betydelige italienske og ungarske styrker falt i dette grusomme slaget. 113 000 mann ble tatt til fange av de Sovjetiske styrkene. Bare noen få tusen overlevde fangenskapet.

Det var denne makabre virkeligheten vi unge hadde bestemt oss for å feire den fine junikvelden i 1943. På grunn av den effektive tyske propagandaen var opplysninger om Stalingradtragedien blitt

holdt tilbake, men omsider sivet sannheten langsomt ut. Men i mai - juni 1943 visste vi nok til å kunne danne oss en begrunnet mening om hva som hadde skjedd med de tyske styrkene i Stalingrad. Vi hadde jo ingen detaljer om katastrofen som eventuelt kunne få oss på "bedre tanker", og hatet mot den tyske okkupasjonsmakten var jo med på å fyre opp under våre gledesytringer hver gang vi snappet opp nyheter som gikk tyskerne imot. De faktiske opplysninger om hva som egentlig skjedde ved Stalingrad, fikk vi jo først en god stund etter krigen.

Alle de kjekke tyske, rumenske, italienske og ungarske ungdommene som ofret sine liv til ingen nytte, bare for å tilfredsstille en gal manns forrykte ønsker, var jo egentlig ikke noe å glede seg over. Men krigens brutale og hårde lov kan ikke likestilles med de moralske kriterier som gjelder i fredstid i samkvemmet enkeltmennesker og nasjoner imellom. Tyskernes hensynsløse og umenneskelige framferd i alle besatte områder var i seg selv en drivkraft til fiendskap og hat mot alt som hadde med nazismen å gjøre, uansett hvor den dukket opp og uansett hvilken nasjonal forklaring den hadde.

Ploghuset ved Kuset

Det er vel ikke mange av etterkrigsgenerasjonen som vet hva et ploghus er for noe. Snøbrøyting - til like etter andre verdenskrig - foregikk med store treplogger som ble trukket av opptil fire hester,

alt etter snødybden på veien. For å unngå at plogen ble stående under åpen himmel og utsatt for vær og vind i den tiden av året den ikke var i bruk, ble den satt under tak i et såkalt ploghus. Disse ploghusene var bygget nærmest som en carport med tette sidevegger og åpne tverrvegger, og som regel med saltak. De hadde skikkelig gulv av solide planker for å unngå at plogmeiene ble stående på bakken, og dermed råteskadet. Et slikt ploghus var vanligvis ca 5 m langt og 3 m bredt. Ved å dra ut plogen kunne det utmerket godt fungere som et minifestlokale.

Ploghuset ved Kuset stod like ved foten av den første bakken en kommer til etter å ha passert Kusettjønna - eller Gjeddevatnet, som det heter i dag. På venstre side av veien er det planert ut noe som likner på en busslomme. I søndre ende av denne lomma var huset plassert med den ene langveggen vendt mot vest, for å hindre at det fremtredende vestaværet fikk herje uhindret med plogen. Nå er ploghuset borte, og området benyttes til parkeringsplass både for hytteeiere og turfolk som ønsker å slå seg ned i strandkanten for en hyggestund.

Før ploghuset ble tatt i bruk som danseplass, ble plogen trukket ut og dradd et stykke til side for ikke å være i veien for "festlyden". Når festen var over, satte vi plogen på plass igjen. Vi unge tok det som en selvfølge at vi kunne bruke huset som festlokale, for vi innhentet aldri noen tillatelse fra offentlig myndighet

Dette bildet viser ploghusplassen i dag. Huset sto omtrent der den lyse bilen er parkert - med langsiden langs veien. Foto: Knut L. Vik.

eller politi. Verken plog eller ploghus ble utsatt for hærverk, og det var vel dette som fikk myndighetene til å se gjennom fingrene med vår selvtækt.

I 1943 var det jo utenkelig at politiet ville gi tillatelse til noen form for sammenkomster av ikke-nazister, i det alt slikt var strengt forbudt. De som eventuelt trosset dette forbudet, risikerte strenge straffer. Forbudet ble for øvrig kraftig skjerpet etter tragedien ved Stalingrad. Men den omtalte lørdagskvelden i juni 1943 var vi fast bestemt på å trosse alle på- og forbud, for de de siste meldingene Toralv Øksnevad sendte oss fra London, ga tydelige signaler om at den tyske krigslykken var i ferd med å snu, og at Hitlers nederlag ved Stalingrad innvarslet et dramatisk vendepunkt i krigens gang. Vi tok derfor sjansen på at selv tyskerne måtte begripe at deres tid snart var over, og at de derfor ville rea-

Pilen viser hvor ploghuset var - ikke langt fra vegkrysset hvor vegen til Malvik starter. Utsnitt av "Typografisk kart over Norge. Blad 46D. Revidert 1927". Kilde: Statens Kartverk.

gere litt mer sivilisert enn de hittil hadde gjort. Men dessverre viste det seg at denne antakelse ennå ikke stemte helt med krigens hverdag. Det fikk vi erfare da festlyden ved Kuset plutselig ble omringet av tyske soldater med skarpladde

mausere og maskinpistoler, som de uten tvil hadde fått ordre om å bruke såfremt dette skulle bli nødvendig.

Min egen versjon av feiringen

Den omtalte junilørdagen i 1943 jobbet jeg overtid og kom ikke hjem før kl. 20 om kvelden. Det første jeg fikk høre var at to av mine yngre søstre - sammen med noen venner - hadde syklet innover til ploghuset allerede tidlig på kvelden. Jeg slengte i meg noen matbiter og skiftet over fra arbeidstøy til et mer lett og høvelig festantrekk. Jeg husker at jeg pumpet opp sykkeldekkene skikkelig, for erfaringen fra tidligere festturer fortalte meg at jeg sikkert ville møte noen på veien som ville sitte på. Denne gangen slapp jeg imidlertid unna pasasjerer, men jeg møtte en kamerat som fortalte meg at tyskerne var blitt varslet om feiringen ved Kuset, og at de allerede hadde møtt opp ved ploghuset med en avdeling bevapnede soldater.

Dette var en opplysning som jeg satte liten pris på, med tanke på mine to tenåringsøstre, som sikkert allerede var kommet frem til festplassen. Jeg kastet meg på sykkel og trampet i vei som en rasende, og det tok ikke lang tid før jeg ankom Kuset. Her ble jeg stoppet av en svær åpen, tysk Mercedes personbil som sto midt på veien, og hvor det satt to høyere offiserer i forsetet og to "damer" - som jeg antok var norske tyskerjenter - i baksetet.

Offiseren i førersetet gjorde tegn til at jeg skulle stoppe, og vinket meg bort til seg. Jeg hoppet av sykkel og gjorde som den høye herre befalte. Jeg var ikke før kommet opp på høyde med den barhodede nazilømmelen før han grep tak i min venstre jakkekrage og røsket til, samtidig som han brølte et eller annet på tysk. Jeg hadde i farten glemt at å ta av det lille emaljerte norske flagget jeg hadde på jakkeslaget da jeg røsket til meg jakken fra klesstativet, før jeg syklet hjemmefra. Det var strengt forbudt for nordmenn å bære et slikt symbol på det frie Norge, og en kunne risikere ubehageligheter hvis dette forbudet ble trosset.

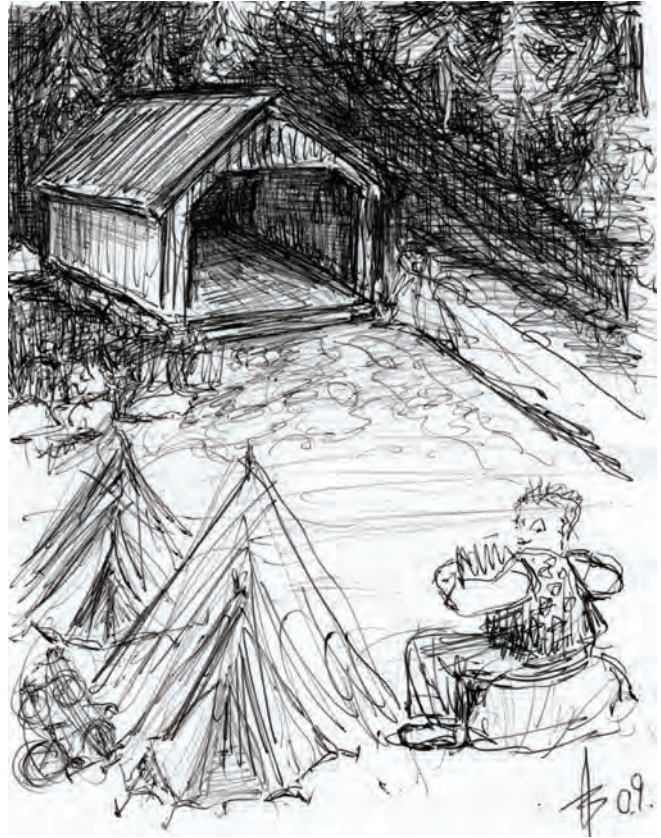
Uheldigvis for meg var flagget så godt festet til jakka at det ikke var så lett å rive det av, og i tillegg fikk nazipampen en rift i hånden av den skarpe metallkanten på flagget. Dette gjorde ham rasende. Han brølte opp og ga meg et kratig knyttneveslag på siden av hodet, så både jeg og sykkel gikk ned for telling. Jeg kom meg raskt på beina igjen, hoppet opp på sykkel og trampet i vei mot ploghuset. Jeg var enda like oppsatt på å finne ut hva som hadde skjedd med mine to tenåringsøstre. Kokende av sinne over at jeg lot meg behandle på denne nedrige måte av en forhatt nazipamp - uten å kunne ta igjen - og i tillegg hånfliret og de ondskapsfulle kommentarene fra de to tyskerjentene i bilens baksete, fikk meg til å ønske at jeg hadde en skarp håndgranat. Den ville jeg med glede ha avsikret og lempet opp i

bilen til dette ”hyggelige” reiseselskapet. I virkeligheten var jeg mer forbannet på disse to tyskerjentene som hånflirte av meg, enn på de to tyske ofiserene i forsetet. De var tross alt ute på et tjenesteoppdrag, og var sikkert beordret av folk høyere oppe i gradene.

Jeg møtte en flokk ungjenter som kom i motsatt retning. Men dessverre var ikke mine søstre blant dem, så jeg syklet videre. Men det samme jeg passerte broen over bekken som rinner ut fra Gjeddevatnet og inn i Jonsvatnet, ble jeg klar over hva som egentlig foregikk ved og rundt ploghuset. En gjeng tyske soldater brølte og fektet med våpnene foran en flokk mer eller mindre forskremte norske ungdommer. De var pakket sammen på venstre side av veien og lot til å være omringet av tyskere. En av disse fikk øye på meg der jeg kom syklende.

Han satte i et mektig ”preusserbrøl”, tok tak i meg og røsket meg av sykkelen. Deretter lempet han sykkelen i veigrøfta og geleidet meg bort til de andre norske ungdommene.

Jeg så meg rundt og oppdaget flere av mine kamerater og andre kjente, både fra Jonsvatnet, Bratsberg, Ranheim og

Snøploghuset er tegnet etter hukommelsen, men det er tilnærmet riktig. Området ved huset var også populært som telt-plass. Tegning av Bodil Johansen.

Charlottenlund. Her var det samlet ungdommer fra fjern og nær som var innstilt på å markere sin glede over det som hadde skjedd ved Stalingrad. Jeg følte meg faktisk varm om hjertet over denne solidariske markeringen som norske ungdom på denne måte viste, i en tid hvor alt slikt var forbundet med betydelig risiko for represalier fra en hensynsløs og brutal okkupasjonsmakt. Men - hvor lenge var Adam i Paradis?

Et kjempebrøl fra tyskeren som tydeligvis hadde kommandoen, fikk meg tilbake til krigens virkelighet igjen. Han beordret oss til å stille opp i en mer ordnet formasjon, slik at det ble lettere å ha kontroll med de ulydige norske ungdommene. Vi sto like i nærheten av skogen, så det var veldig fristende for mange av oss og ta sjansen på å stikke av. Dette var selvfølgelig livsfarlig, men vi visste jo heller ikke hva som ville skje med oss, her vi sto. Det var tydelig at tyskerne ventet på et eller annet, for de kikket stadig på klokka.

Jeg prøvde forsiktig å prate med en av de som sto der da jeg kom, for å få rede på hva som hadde skjedd, og hvor jentene hadde tatt veien. Tyskerne hadde kommet helt overraskende mens festen var i full gang, men mange hadde greidd å stikke av før soldatene fikk full kontroll. Damene ble sortert ut ganske raskt og fikk lov til å forlate stedet. Hvor de hadde tatt veien, var det vanskelig å ha noen mening om. Noen forsvant i all hast sydover mot Øvre Jervan og noen i motsatt retning. Atter andre hadde stukket til skogs. Jeg ble lettet da jeg hørte dette, for jeg skjønte at mine søstre også hadde kommet seg trygt og helskinnet bort fra det tyske "selskapet", og at de nå kanskje var på vei hjem. Jeg følte meg ikke særlig høy i hatten der jeg sto, men jeg husker jeg var fast bestemt på å stå last og brast med de andre ungdommene, uansett hva som kom til å skje.

De tyske soldatene småpratet med hverandre om et eller annet. Men det var ikke mulig for meg og oppfatte hva de snakket om. Det var i hvert fall tydelig at de ventet utålmodig på at noe skulle skje, og det gjorde det også. En norsk polititjenestebil kom kjørende nordfra og stoppet like foran ploghuset. Ut steg to politibetjenter, hilste på tyskeren heldigvis ikke med Hitlerhilsen. Dette skulle tyde på at de ikke var nazister, og det ga oss visse forhåpninger om at situasjonen ikke var så rent håpløs, som det først var grunn til å anta.

En av de norske politibetjentene hadde en lengere samtale med den tyske "kommandanten", som tydeligvis var innstilt på å overlate valplassen til det nasjonale politiet. Vi fikk imidlertid ingen orientering om hva som eventuelt ville skje med oss, men streng beskjed om å holde kjeft og holde oss i ro.

Vi kunne nå høre at det var tunge lastebiler underveis mot Kuset, og vi antok at vi skulle transporteres til et eller annet sted for videre behandling. Det tok ikke lang tid før en diger tysk militærbil var på plass. Den snudde og parkerte på høyre side av veien med kjøreretning mot Kuset og byen. Tre tyskere kom ut av førerretet, gjorde honnør for "kommandanten" og mottok en muntlig ordre som gikk ut på et eller annet oppdrag.

Vi ble så en etter en kommandert opp på lasteplanet, hvor vi ble stuet tett sammen for at det skulle bli plass til så

mange som mulig. Den tyske ”kommandanten” ga så beskjed til de to norske politifolkene om å overta ansvaret for det som videre skulle skje. Dette foregikk selvfølgelig med militær presisjon og den vanlige hilsen med oppstrakt høyre hånd av ”kommandanten”, og hilsen med hånden til lueskjermen fra de to norske politifolka.

Deretter ble - til vår glede og forbauselse - de tyske soldatene stilt opp til avmarsj, og de forsvant ganske raskt ut av syne i retning mot Kuset.

De norske politifolka ga oss så en kort orientering om situasjonen. De presiserte særskilt alvorret i den ”forbrytelse” vi hadde begått ved ulovlig å samles i festlig lag i en tid hvor tyskerne hadde erklært ”landesorg” over tragedien i Stalingrad, og over at vi hadde forbrutt oss mot det generelle tyske forbudet mot enhver ansamling av nordmenn på offentlig sted.

Deretter ble hver enkelts navn og andre personalier notert ned av politifolka. Dette tok selvfølgelig lang tid, for vi var minst et trettitalls ungdommer stuet sammen oppe på bilplatten. De tre tyskerne som kom med lastebilen, var alle bevæpnet med mausegevær, og de tok jevnlig runder rundt bilen for å kontrollere at ingen stakk av til skogs. Dette til tross var det faktisk noen vågehalsere som tok sjansen på å stikke av. I et ubevoktet øyeblikk hoppet de av lasteplanet, krøp forsiktig inn i skogen og

forsvant som en ånd i en fillehaug. Vi andre gjorde hva vi kunne for å avlede tyskernes oppmerksomhet, og de norske politifolka var tilsynelatende så opptatt med å notere navn, at de ikke enslet andre ting som foregikk. Men tyskerne hadde nok forstått at noe var på gang, for de brølte plutselig opp og sa - på en blanding av tysk og norsk - at den som prøvde å stikke av, ville bli skutt.

Omsider var politifolka ferdig med sine notater, og de gikk et stykke unna bilen for å konferere om hva som videre skulle skje. De snakket lavt, så ikke vi skulle høre hva de hadde blitt enige om. De var tydeligvis litt i villrede om sakens videre gang. Den ene politimannen ba oss så om høre etter: *Det dere har gjort karer, betinger en straffereaksjon fra både tyske og norske myndigheter, så dere må være forberedt på å bli innkalt til forhør en av de nærmeste dager. Vi har blitt enige om at dere skal få dra hjem, men på den betingelse at dere avstår fra å stikke av for å unngå straffefølgelse, og at dere ikke prøver på å gjenta noe liknende som det dere har gjort her.* Vi lovte selvfølgelig alle som en å rette oss etter politiets instruks, og hoppet lettet ned fra bilplatten. Tyskerne veivet med armene og ba oss omgående om å komme oss av gårde. Det var ikke nødvendig å be oss to ganger om dette, og ungdomsflokken oppløste seg i smågrupper, som ro hver til sitt.

Jeg var selv ikke sein om å hekte i sykelen, og gjorde meg klar til å forlate

åstedet. Før jeg drog, takket jeg plikt-skyldig de to norske politifolkene for pen behandling. De ønsket meg god tur hjem, og ba meg være forsiktig med hva jeg innlot meg på for ettertiden. På veien hjem til Sæterbakken tenkte jeg nærme-re over det jeg hadde opplevd. Det var som et guds under at dette ubehagelige møtet med den tyske okkupasjonsmak-ten hadde gått så smertefritt for seg. Jeg hadde riktignok fått meg en skikkelig kilevink som var vond nok. Men det var forsmedelsen over å ikke kunne svare på den slags behandling som plaget meg mest. Spesielt oppførselen til de to nor-ske "damene" i baksetet på den svære Mercedesen fikk meg til å se rødt. En viss mann skulle ta dette pakket!

Tanken på hva som hadde skjedd med mine to tenåringssøstre og deres venner, plaget meg enda, og jeg ventet å få svar på dette så snart jeg kom hjem. De to første jeg møtte da jeg hoppet av sykkel-len på gårdsplassen hjemme, var nett-opp de to kjære jentungene som jeg hadde vært så engstelige for. Gjensyns-gleden var stor på begge sider, og vi pratet i munnen på hverandre om hva vi hadde opplevd. Da de oppdaget det hov-ne og rødflammede kinnene mitt, spurte de om jeg hadde syklet meg av. Da jeg fortalte hva jeg hadde vært utsatt for, og min reaksjon på den behandlingen den tyske offiseren hadde gitt meg, uten at jeg kunne ta igjen, var de bare glade for at jeg ikke hadde mistet hodet og gjort det jeg hadde mest lyst til. De visste av erfaring at jeg ikke brukte å legge fin-

grene i mellom hvis jeg følte meg truet eller urettferdig behandlet.

Da vi omsider satt benket til bords med resten av familien og et par kamerater, ble jeg fortalt hele rømningshistorien til mine to søstre og deres venner. Etter først å ha vært en tur til ploghuset for å se på livet der, hadde de syklet tilbake til Kuset. De hadde lagt merke til at en stor åpen tysk personbil hadde kjørt forbi ploghuset uten å stoppe. Dette virket så illevarslende at de bestemte seg for å dra ned til Kusetstua kafé for å avvente ut-viklingens gang. De hadde ikke sittet så svært lenge på terrassen der før den tys-ke personbilen kom i retur, og stoppet midt i veikrysset mellom Josvannsveien og Malvikveien. I forsetet kunne de ob-servere to tyske offiserer, og i baksetet to fruentimmer som tydeligvis hadde det morsomt.

Ungdommene på terrassen følte instink-tivt at noe ubehagelig var i gjære. De be-stemte seg med en gang for å forlate stedet, men på en rolig og behersket må-te, så ikke tyskerne skulle fatte mistanke om at de hadde dårlig samvittighet for et eller annet. Syklene hadde de satt fra seg ved kaféveggen. De kunne derfor ikke forlate stedet uten at tyskerne ble opp-merksomme på det som foregikk. Hel-digvis var de så opptatt med å tøyse med sine venninner, at de ikke reagerte på ungdommenes bevegelser.

De nølte ikke med å komme seg avgår-de. Da de ikke tok sjansen på å sykle

forbi den tyske bilen som sto midt i Jonsvannsveien, trampet de i vei mot Malvik, som om de hadde den vonde selv i hælene. Med opptil tre stykker på hver sykkel ble det en strabasiøs tur hjemover. Med en omvei på drøyt et par mil og med en stadig følelse av å bli forfulgt, var jentungene godt kjørte da de omsider kom hjem. Men her satt vi søsknene og våre venner nå, og var lykkelige over å ha sluppet så heldig fra Stalingradfeiringen. Hva som ville skje oss mannfolka som ble ”tatt til fange” av tyskerne og registrert med både navn og adresse av de to norske politibetjentene, hørte foreløpig fremtiden til.

Kort epilog

De første dagene etter Stalingradfeiringen var jeg forberedt på når som helst å bli innkalt, enten til det tyske eller norske politiet. Dagene gikk imidlertid uten at noe skjedde. Jeg begynte så smått å håpe på at saken - av en eller annen grunn - var henlagt. Tyskerne hadde jo mer enn nok å bestille på alle andre frontavsnitt enn det norske.

Jeg snakket også med flere av de andre ungdommene som hadde opplevd det samme som meg, men heller ikke de hadde hørt noe fra myndighetene. Dette var egentlig både mistenkelig og oppløftende på samme tid. Men ved at vi ikke fikk utløsning for den spenningen vi bar på etter tildragelsen ved ploghuset ved Kuset, ville vi ha satt pris på å fått en melding fra det norske politiet om at saken virkelig var stilt i bero. På en måte

var denne tausheten en raffinert måte å straffe oss på, ved at vi nærmest konstant gikk og var engstelige for hva som kunne eller ville skje. Men etter som tiden gikk, og jeg ingen ting hørte, gled jeg over i et mer avslappet forhold til Stalingradsaken - og nå, 66 år etter ploghusfesten - kan jeg føle meg rimelig trygg på at tyskerne lar meg være i fred.

Dette tidsbilde fra den gang da Norge ikke var et selvstendig og fritt land som nå, men hærtatt av et hensynsløst og brutalt folkeferd med tilsynelatende all makt i himmel og på jord, kan kanskje få de yngre generasjoner til å forstå at frihet og fred ikke er noe vi kan ta for gitt, eller at det er medfødte, selvfølgelige rettigheter og goder som arves. Den internasjonale situasjonen vi befinner oss i akkurat nå, viser med all ønskelig tydelighet at fred og frihet fremdeles er en ønskedrøm for millioner av mennesker verden over. Det er derfor viktig at alle demokratiske nasjoner forener sine krefter i et stadig større fellesskap som til slutt kan omfatte hele menneskeheten. Dette er mulig selv om nasjonale og religiøse skillelinjer vanskeliggjør en slik prosess. Den generasjon jeg tilhører har fått nok av krig og all den elendighet den fører med seg. Det er derfor ingen grunn til å glorifisere krigsfortiden, selv om krig kan synes å være de store helters idealtilstand.

Asbjørn G. Johansen, f. 1922. Pensjonist. Har bodd på Sæterbakken siden 1934.